

*Др Никола Ивковић, доцент
Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
nivkovic@jura.kg.ac.rs
ORCID: 0000-0002-9064-8702*

*Мср Лука Петровић, асистент
Правни факултет Универзитета у Крагујевцу
lpetrovic@jura.kg.ac.rs,
ORCID: 0000-0003-1045-9555*

*Прегледни научни рад
УДК: 351.941:342.4(497.1)"1974"
DOI: 10.46793/Ustav74.455I*

ДРУШТВЕНИ ПРАВОБРАНИЛАЦ САМОУПРАВЉАЊА ПРЕМА УСТАВУ СФРЈ ИЗ 1974. ГОДИНЕ*

Апстракт

Аутори у раду анализирају положај институције друштвеног правобраниоца самоуправљања према Уставу СФРЈ из 1974. године. Функција тзв. „омбудсмана радничке класе“ уведена је у правни систем Југославије по узору на оригиналну омбудсманску функцију каква је постојала у појединим европским земљама. Међутим, надлежности друштвеног правобраниоца самоуправљања ограничавале су се искључиво на домен заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине. Без обзира на значајне разлике у односу на оригиналну омбудсманску функцију, институција друштвеног правобраниоца самоуправљања оставила је значајан траг у правној култури СФРЈ, те је зато многи сматрају претечом омбудсманске функције какву данас познајемо. До рефлексije ове институције у правни систем Југославије дошло је након низа друштвено-политичких догађаја који су претили да угрозе читав систем самоуправног социјализма. Комунистичке власти сматрале су да излаз из политичке кризе треба потражити у јачању самоуправљања и ублажавању незадовољства међу радничком класом, што је између осталог подразумевало и успостављање ефикаснијих механизма

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2024. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

заштите самоуправних права. Положај друштвеног правобраниоца самоуправљања карактерисале су значајне разлике у односу на положај других државних органа. Он се чак није ни сматрао органом државе већ органом друштва, који је представљао спону радних људи са организацијама удруженог рада и друштвено политичким заједницама. Стога је основни предуслов установљавања ове институције подразумевао изградњу поверења радничке класе у то да овај орган поседује капацитет да заштити самоуправна права радних људи чак и од насртаја државе и других органа и организација удруженог рада.

Кључне речи: друштвени правобранилац самоуправљања, Југославија, Устав СФРЈ 1974, радничко самоуправљање, самоуправна права.

I УВОД

Самоуправни социјализам представља модел уређења југословенског друштвено-политичког и привредног живота који је уведен од стране југословенских комуниста средином двадесетог века, а одржао се све до распада Југославије. Овај модел познат је и као „радничко самоуправљање“ с обзиром да је подразумевао учешће радника у управљању друштвеним предузећима и капиталом.

Модел самоуправног социјализма у Југославији реформисан је неколико пута у складу са друштвено-политичким и економским приликама у земљи. Прва прекретница десила се шездесетих година када се Југославија суочила са инфлацијом и рецесијом, што је нужно навело власти да спроведу прве привредно-економске реформе. Друга реформа уследила је седамдесетих година када се земља, поред економске, морала суочити и са политичком кризом.

Друштвено-политичку сцену СФРЈ с краја шездесетих и почетка седамдесетих година обележили су догађаји као што је Брионски пленум, Студентски протести 1968, немири на Косову и Метохији, Хрватско пролеће (МАСПОК), пад српских либерала и буђење латентних сецесионистичких идеја. Незадовољство било је нарочито присутно међу радничком класом, а запамћено је по паролама попут оне на Косову и Метохији: „Тренча ради, Београд се гради“. Излаз из ове кризе држава је видела у јачању идеје самоуправљања и потврђивању и заштити самоуправних права радничке класе, што је требало постићи доношењем новог устава.

Шездесете и седамдесете године двадесетог века нису биле турбулентне само за југословенско поднебље. Европа тог времена била је дубоко подељена између Западног и Источног блока. То су биле године Берлинског зида, Гвоздене завесе и Хладног рата. Међутим, не треба губити

из вида да су у том периоду, са западне стране Гвоздене завесе, учињени и неки важни кораци који ће деценијама касније погодovati настанку Европске заједнице какву данас познајемо. Позитивне идеје надирале су и са севера Европе одакле се континентом незауостављиво ширила идеја о институцији Омбудсмана (заштитника права грађана). Овај тренд доживео је своју рефлексију и у правном систему тадашње СФРЈ.

Припреме за доношење Устава СФРЈ пре 1974. године поред осталог укључиле су и дискусију о потреби и могућностима установљавања институције за заштиту самоуправних права. Још у уставним амандманима од 1971. године све се више указивало на потребу установљавања, и по структури и по карактеру нових институција, заштите самоуправних права и друштвене својине.¹ Свакако, није било за очекивати да ће СФРЈ прихватити онакав модел уређења омбудсманске функције какав је постојао, примера ради, у Шведској. Тако нешто није било могуће, не само из разлога што су правни и политички системи Шведске и Југославије били квалитативно различити, већ и због чињенице да југословенско друштво тог времена није поседовало развијену правну културу о заштити људских права и слобода.

Свест да је заштитник права радничке класе ипак потребан друштву, доживела је своје отелотворење у Уставном тексту СФРЈ из 1974. године. Тада је дефинисана коначно институција Друштвеног правобраниоца самоуправљања коју многи аутори називају и „омбудсманом радничке класе“. Улога друштвеног правобраниоца самоуправљања, међутим, подразумевала је заштиту самоуправних права радничке класе и друштвене својине, али не и ван тога домена. Овакво правно уређење „омбудсманске“ функције указује нам да су разлози прихватања ове идеје у Уставу СФРЈ имали дубоку политичку природу која се напослетку и на одређени начин могла довести у везу са политичком кризом која је задесила Југославију, а која се планирала превазићи успостављањем ефикаснијих механизма заштите самоуправних права радничке класе, од које је на крају зависила стабилност читаве државе.

Изнету тезу у многоме потврђује чињеница да је идеја о омбудсманској функцији почела да бледи већ променом политичке климе у земљи. Тако су најпре одлукама Уставног суда Југославије из 1991. одређене одредбе Закона о друштвеном правобраниоцу самоуправљања проглашене неуставним², да би затим СРЈ као држава наследница СФРЈ, изоставила омбудсманску функцију из уставног текста 1992. године.

¹ Д. Кулић, *Друштвени правобранилац самоуправљања – омбудсман радничке класе*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, књ. XXI, 1981, 41.

² Вид.: Одлука уставног суда Југославије, бр. ИУ36/1-90, Сл. лист СФРЈ бр. 36/75.

II ПОЛОЖАЈ ДРУШТВЕНОГ ПРАВОБРАНИОЦА САМОУПРАВЉАЊА

Уставом СФРЈ из 1974. године прописано је да је неприкосновено право радног човека - право на самоуправљање. Поменутиим правом обезбеђује се свакоме да одлучује о својим личним и заједничким интересима у организацијама удруженог рада, другим самоуправним организацијама и заједницама. Самоуправна права могу се чак посматрати као специфична група права човека, код којих препознајемо обележја и социјалних и политичких права. Поједини аутори често истичу да правни и политички израз синтезе политичког и радног субјективитета човека представљају самоуправна права.³

Питање гаранције самоуправних права најважнији је предуслов постојања социјалистичког уређења, с обзиром да се њима потврђује владавина радничке класе као основне друштвене претпоставке самоуправног социјализма. Стога не чуди што је заштита самоуправних права била једна од најважнијих тема за југословенско друштво. На то је утицала дубоко укорењена свест о томе да би угрожавање поменутих права неминовно могло пробудити незадовољство међу већинском радничком класом, а то би даље водило дестабилизацији целокупне државе и друштва. Утврђивањем функције друштвеног правобраниоца самоуправљања, заштита самоуправних права добила је потпуно нову димензију с обзиром да је по први пут питање заштите самоуправних права и друштвене својине поверено органу специјализованом искључиво у ту сврху.

Посебна заштита самоуправних права зајемчена уставним текстом разрађена је одредбом члана 129. став 2. Устава СФРЈ, којом је прописано да друштвену заштиту самоуправних права радних људи и друштвене својине остварују скупштине друштвено-политичких заједница и њима одговорни органи, судови, уставни судови, јавни тужилац и новоустановљени друштвени правобранилац самоуправљања.⁴ Друштвени правобранилац самоуправљања дефинисан је као самостални орган друштвене заједнице који предузима мере и правна средства и врши друга законом утврђена права и дужности ради остваривања друштвене заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине. Одредбом члана 374. Устава СФРЈ 1974. прописано је да функцију друштвеног правобраниоца самоуправљања, у оквиру права и дужности федерације, врши савезни друштвени правобранилац самоуправљања.⁵

³ Б. Јојић, *Самоуправна права као израз нових схватања положаја човека*, *Анали Правног факултета у Београду*, vol. 18, 1970, 509.

⁴ Вид.: Устав СФРЈ из 1974. чл. 129.

⁵ *Ibid.*, чл. 374.

Средином 1975. године, Скупштина СФРЈ донела је и Савезни закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања.⁶ Недуго затим, и све социјалистичке републике и аутономне покрајине у саставу СФРЈ донеле су сопствене законе којима је на нивоу конкретне федералне јединице уређен положај овог органа.

Положај и улогу друштвеног правобраниоца самоуправљања карактерисао је низ специфичности у односу на друге институције у држави. Ова институција не спада у правосудни систем, јер у својој функцији нема обележја правосудних органа као органа принуде и њене примене, те да би било погрешно уврстити је или класирати у државне органе.⁷ Друштвени правобранилац самоуправљања замишљен је као орган друштва чија је основна улога да служи друштву, а не да буде продужена рука државног апарата, стога су самосталност и независност у раду овог органа елементи без којих се надлежности које су му додељене не би могле ни реализовати.

Поред већ поменутог Савезног друштвеног правобраниоца самоуправљања кога именује и разрешава Скупштина СФРЈ, прописано је да функција друштвеног правобраниоца самоуправљања може бити уведена и на републичком, покрајинском или локалном (општинском) нивоу.⁸ Мандат изабраног лица орочен је на 8 година уз напомену да исто лице не може поново бити бирано на ту функцију. Без обзира на наглашену самосталност рада, деловање друштвеног правобраниоца самоуправљања није ослобођено друштвене контроле. Он је сходно одредбама савезног закона био дужан да извештај о свом раду подноси скупштини друштвено-политичке заједнице односно друштвено-политичке организације која га је изабрала.

Функција друштвеног правобраниоца самоуправљања у редовним околностима окончава се истеком мандатног периода на који је изабран. Престанак функције пре мандатног периода био је могућ само због законом таксативно наведених разлога, а то су: а) на лични захтев; б) у случају да буде осуђен за кривично дело казном лишења слободe; в) због трајног губитка радне способности; г) ако се утврди да је изабрано лице морално-политички неподобно за вршење функције. Овде треба напоменути и да је законом изричито прописано да друштвени правобранилац самоуправљања не може истовремено са својом функцијом вршити друге функције у друштвено-политичким или самоуправним органима, нити функцију, службу или посао који су неспојиви са његовом функцијом. Логиком ствари, изводимо закључак

⁶ Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, Сл. лист СФРЈ (бр. 36/75) од 25.06.1975. године.

⁷ А. Лазаревић, *Улога друштвеног правобраниоца самоуправљања у правосуђу*, *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 24/6, 1976, 633.

⁸ *Ibid.*

да би у претходно истакнуту листу разлога требало уврстити и кршење поменуте забране обављања других функција и послова.

Законом је такође предвиђена обавеза међусобне сарадње друштвених правобранилаца самоуправљања који делују на различитим територијалним нивоима, посебно у случајевима када је решавање неког спорног питања у општем друштвеном интересу. Републички, односно покрајински друштвени правобранилац самоуправљања овлашћен је да даје упутства другим друштвеним правобраниоцима самоуправљања у својој републици односно аутономној покрајини, уколико процени да је то потребно зарад успешније реализације послова. Он је такође овлашћен да, на иницијативу друштвено-политичких заједница или организација или по сопственој иницијативи, преузме поступак који је започео друштвени правобранилац самоуправљања у републици односно аутономној покрајини, као и да непосредно предузима мере и користи правна средства на територији републике или аутономне покрајине, о чему је дужан да обавести скупштину одговарајуће друштвено-политичке заједнице, али и друштвеног правобраниоца самоуправљања изабраног за територију те заједнице.

Суштина положаја и функције друштвеног правобраниоца самоуправљања је установљена на међусобном поверењу, њега као носиоца заштите самоуправних права, са једне, и радника чије он самоуправно право штити, са друге стране. Прва претпоставка његове функције је поверење које он ужива код радника и радничке класе. Без таквог поверења, функција друштвеног правобраниоца самоуправљања не би значила ништа и она би се сводила на функцију и положај класичних државних органа. То поверење заснива се на општој претпоставци да ће друштвени правобранилац *a priori* заштитити самоуправно право радника као његово уставно право, од напада сваке врсте и у првом реду од напада од стране државних и других, па и самоуправних органа.⁹

Поверење радничке класе у функцију друштвеног правобраниоца могло се обезбедити једино адекватном гаранцијом самосталности у раду поменутог органа. Југословенско друштво, за које је уопште омбудсманска функција представљала нешто ново и непознато, морало је стећи веру да један такав орган, установљен и изабран од стране државе, поседује капацитет да заштити права појединаца чак и у ситуацијама када је држава или самоуправна организација одговорна за кршење тих права. Таква гаранција донекле је постигнута изостављањем могућности да друштвени правобранилац буде разрешен дужности у ситуацијама када се скупштина друштвено-политичке заједнице која га је изабрала не слаже са његовим поступањем у појединим случајевима. Таквим решењем остављен је реалан простор за самосталност у раду и поступању.

⁹ Д. Кулић, *op.cit.*, 47.

Међутим, поменуто самосталност треба схватити у духу времена у коме је ова институција уведена. Комунистичка идеологија која је диктирала живот у тадашњем друштву Југославије свакако није остављала простора за такав вид самосталности, која би вршиоцима дужности ове квази омбудсманске функције омогућила да својим деловањем побуђују икакве авангардне идеје о људским правима, које би за владајућу Комунистичку партију биле идеолошки неприхватљиве. Другим речима, чини се да је постојала бојазан да би ова институција могла да се развије до свог пуног потенцијала, односно оригинерне омбудсманске функције каква је постојала у другим европским земљама.

III ЗАШТИТА САМОУПРАВНИХ ПРАВА РАДНИКА ОД СТРАНЕ ДРУШТВЕНОГ ПРАВОБРАНИОЦА САМОУПРАВЉАЊА

Иако је можда лаичка јавност друштвеног правобраниоца испрва доживљавана као посебан инспекцијски орган који би реаговао у случајевима кршења самоуправних права примењујући санкцију према одговорном субјекту, тај дојам био је свакако погрешан. Функција друштвеног правобраниоца подразумевала је заправо покретање иницијатива, упућивање предлога и захтева, али и посредовање у ситуацијама када би дошло до поремећаја самоуправних односа и угрожавања самоуправних права радних људи или друштвене својине.

Ради успешног вршења функције, од друштвеног правобраниоца се очекивало да буде у непрестаном контакту са организацијама удруженог рада, да прати доношење нормативних аката, као и да процењује прилике у тим организацијама. Државни органи и органи самоуправних организација и заједница били су дужни да на захтев друштвеног правобраниоца самоуправљања, достављају податке и обавештења од интереса за вршење његове функције. Тиме је питање остваривања самоуправних права стављено под стални надзор и контролу специјализованог органа.

Реаговање друштвеног правобраниоца на угрожавање самоуправних права и друштвене својине могло је уследити на основу иницијативе (представке) радника, организација удруженог рада и других самоуправних организација и самоуправних заједница, као и синдиката, друштвено-политичких организација и заједница. Међутим, то никако није искључивало могућност покретања поступка и по сопственој иницијативи. Штавише, друштвени правобранилац је био дужан да прати друштвене односе и појаве које могу имати утицај на самоуправна права и друштвену својину, као и да о њима обавештава и упозорава организације удруженог рада, самоуправне организације и самоуправне заједнице и друштвено-политичке организације и заједнице.

А) Заштита самоуправних права и организације удруженог рада и друге самоуправне организације и заједнице

Одредбама Савезног закона о друштвеном правобраниоцу самоуправљања прописано је да у ситуацијама када сматра да се општим или појединачним актом, донетим ван судског или управног поступка, или радњом организације удруженог рада, друге самоуправне организације или заједнице, друштвено-политичке организације, односно органа друштвено-политичке заједнице, повређује самоуправно право радних људи или друштвена својина, друштвени правобранилац има право и дужност да на то упозори односну организацију, заједницу или орган и да им поднесе предлог или да другу иницијативу ради усклађивања односног акта или радње са уставом и законом, односно са самоуправним општим актом.¹⁰

У ситуацијама поремећених самоуправних односа, друштвени правобранилац се најпре појављује у улози иницијатора поступка у коме треба отклонити повреду самоуправног права. Његове дужности, међутим, не престају давањем иницијативе одређеној самоуправној организацији. Правобранилац се надаље јавља као модератор поступка који даје мишљења, сугестије и предлаже мере за успостављање законитог стања. Успешност превазилажења насталог проблема зависи од поступања самоуправне организације или заједнице, јер правобранилац није овлашћен да промени или укине донети акт или отклони последице предузете радње, већ то мора учинити самоуправни орган који је акт донео, односно радњу предузео.

Правобранилац надаље располаже и овлашћењем да захтева сазивање седнице органа управљања организације удруженог рада, односно седницу овлашћеног органа друге самоуправне организације или заједнице. Седнице органа управљања сазване на захтев правобраниоца служе како би се на њима расправљала питања у вези са заштитом самоуправних права радних људи, а у одређеним ситуацијама правобранилац може захтевати да се објаве и документи који се односе на остваривање самоуправних права и заштиту друштвене својине. Ово овлашћење правобраниоца веома је значајно у ситуацијама када је потребно извршити друштвени притисак на одређене субјекте да своје поступање ускладе са уставом и законом. Самоуправна организација или заједница има рок од 15 дана да по захтеву правобраниоца сазове седницу органа управљања, јер ће у супротном друштвени правобранилац бити овлашћен да ту радњу предузме сам. Закон такође обавезује друштвеног правобраниоца самоуправљања да пре сазивања седнице органа управљања обавезно прибави мишљење Социјалистичког савеза радног народа и синдиката.

¹⁰ Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, Сл. лист СФРЈ (бр. 36/75) од 25.06.1975. године.

Напоследку, друштвени правобранилац самоуправљања може захтевати и да надлежни суд или други надлежни орган привремено обустави извршење општег или појединачног акта донетог ван судског или управног поступка, као и извршење радње организације удруженог рада, друге самоуправне организације или заједнице, друштвено-политичке организације односно органа друштвено-политичке заједнице, осим скупштине те заједнице, ако би се извршењем акта или радње теже повредило самоуправно право радних људи или друштвена својина, а околности случаја захтевају да се повреда неодложно спречи. Захтев правобраниоца мора бити узет одмах у решавање, а одлука по захтеву мора бити донета у року од 3 дана од дана подношења.

Б) Заштита самоуправних права пред Скупштином друштвено-политичке заједнице

Уколико при вршењу надлежности друштвени правобранилац самоуправљања утврди да је актом који је донела организација удруженог рада, самоуправна организација или заједница или неки орган друштвено-политичке заједнице, повређено самоуправно право радних људи или друштвена својина, он има право да пред скупштином одговарајуће друштвено-политичке заједнице покрене поступак зарад укидања или поништења таквог акта. Овде се превасходно мисли на акте управних и извршних органа који су за свој рад одговорни скупштини односно друштвено-политичке заједнице.

Правобранилац је поред поменутог овлашћен и да од скупштине друштвено-политичке заједнице затражи да обустави извршење акта или радње организације удруженог рада, самоуправне организације или заједнице или органа друштвено-политичке заједнице. Овде треба нагласити да овлашћење скупштине друштвено-политичке заједнице да обустави од извршења одлуке, друге акте и радње којима се повређују самоуправна права радних људи и друштвена својина, представља њено уставно овлашћење.¹¹ У ситуацијама када скупштина обустави од извршења акте или радње, дужна је да без одлагања покрене поступак пред надлежним судом.

Савезним законом прописано је да је правобранилац овлашћен да захтева од скупштине друштвено-политичке заједнице да примени привремене законске мере када се утврди да је у организацији удруженог рада или другој самоуправној организацији или заједници дошло до битног поремећаја самоуправних односа или значајног оштећења друштвених интереса. Скупштина друштвено-политичке заједнице тада може према организацији удруженог рада предузети следеће привремене мере друштвене заштите:

¹¹ Устав СФРЈ из 1974. чл.130.

а) сменити пословодни орган; б) сменити са дужности поједине раднике са посебним овлашћењима и одговорностима; в) распустити раднички савет; г) распустити извршни орган; д) ограничити привремено остваривање одређених самоуправних права радника; ђ) именовати привремени орган у организацији удруженог рада; али и одредити и друге законом прописане привремене мере. Привремене мере могу трајати све док се не отклоне разлози који су довели до поремећаја самоуправних односа, а највише годину дана.¹² Закон о удруженом раду такође предвиђа могућност да пре доношења одлуке о предузимању привремене мере друштвене заштите, скупштина друштвено-политичке заједнице радницима у организацији удруженог рада одреди рок за отклањање неправилности који су повод за предузимање привремених мера.

Скупштина друштвено-политичке заједнице може покренути поступак за увођење привремених мера и без претходног предлога друштвеног правобраниоца самоуправљања. У том случају законом је прописана дужност скупштине друштвено-политичке заједнице да о томе обавештава друштвеног правобраниоца самоуправљања, као и да приликом доношења одлуке узме у обзир његово мишљење о постојању услова за примену предвиђених мера.

В) Заштита самоуправних права пред Уставним судом и судовима удруженог рада

Уставом Југославије из 1974. године новоустановљени „омбудсман радничке класе“ увршћен је и на листу овлашћених предлагача за покретање поступка контроле уставности и законитости општих аката, пред уставним судом СФРЈ. Иницијативом друштвеног правобраниоца поднетом Уставном суду отпочиње поступак нормативне контроле закона и других општих аката органа друштвено-политичких заједница, као и других самоуправних општих аката, у ситуацијама када постоје индиције да је доношењем општег акта учињена повреда самоуправних права. Поступак покренут по захтеву друштвеног правобраниоца има нешто другачији тон у односу на поступке нормативне контроле које покрећу други предлагачи. Специјализованост овог органа, искључиво у домену заштите самоуправних права, доводи до изградње поверења у оправданост разлога наведених у иницијативи, а стручна знања и информације којима он располаже у битноме олакшавају посао органа контроле уставности и законитости.

Надлежност за покретање поступка контроле законитости треба разликовати од надлежности за покретање поступка пред судовима удруженог рада. Ово истичемо јер је Уставом Југославије од 1974. године и

¹² Закон о удруженом раду, Сл. лист СФРЈ, 25.11.1976. чл. 622.

Законом о удруженом раду дошло до промена у надлежности између уставних судова и новоустановљених судова удруженог рада. Амандманска овлашћења уставних судова из 1971. године, када су уставни судови били надлежни да решавају спорове из статусних односа организација удруженог рада око првобитног установљавања ООУР-а и других облика удруживања у систему удруженог рада, после доношења устава СФРЈ од 1974. године, прешла су у надлежност судова удруженог рада.¹³ Зато је Савезним законом о друштвеном правобраниоцу самоуправљања у засебном члану формулисано овлашћење за покретање поступака и пред судом удруженог рада или другим надлежним судом.

Друштвени правобранилац самоуправљања овлашћен је да иницира покретање и кривичног поступка пред судом, подношењем кривичне пријаве јавном тужиоцу. Тако ће друштвени правобранилац, у случајевима када процени да је повредом самоуправног права или друштвене својине учињено кривично дело или привредни преступ, поднети пријаву надлежном јавном тужиоцу ради вођења поступка против одговорног лица.

Надлежни јавни тужилац који води поступак дужан је да обавештава друштвеног правобраниоца самоуправљања о исходу тог поступка. Такође, обавеза обавештавања постоји и у ситуацијама када је кривичну пријаву због повреде самоуправног права или друштвене својине поднео неки други орган, односно правно лице или појединац, а посебно у случају када се поступак оконча одбацивањем кривичне пријаве.

IV ЗАКЉУЧАК

Југославија је почетак седамдесетих година двадесетог века дочекала у светлу друштвено-политичких и економских нестабилности. Опстанак система самоуправног социјализма захтевао је успостављање ефикаснијих и свеобухватнијих механизма заштите самоуправних права и друштвене својине како би се ублажила незадовољства међу радничком класом. Један такав механизам представљала је управо институција друштвеног правобраниоца самоуправљања. Ради се о органу који је специјализован за домен заштите самоуправних права, те је установљавањем ове институције по први пут област самоуправних односа стављена под стални надзор и контролу.

Друштвени правобранилац самоуправљања, тзв. „омбудсман радничке класе“, представља орган друштва установљен искључиво ради заштите самоуправних права радних људи и друштвене својине. Ова институција уведена је у правни систем СФРЈ Уставом из 1973. године, по узору на оригинерну омбудсманску функцију каква је постојала у појединим

¹³ Д. Кулић, *op.cit.*, 55.

европским земљама. Међутим, оно што је положај друштвеног правобраниоца самоуправљања чинило различитим у односу на праву омбудсманску функцију јесте чињеница што је домен заштите коју овај орган пружа био ограничен искључиво на самоуправна права и друштвену својину, али не и ван тога.

Уставна и законска овлашћења додељена овом органу чинила су га снажним гарантом да ће свако угрожавање самоуправних права и друштвене својине бити праћено адекватним одговором у правном систему. Друштвеном правобраниоцу је зато стављен на располагање широк спектар овлашћења која су подразумевала могућност покретања поступка, не само пред Уставним судом и судовима удруженог рада, већ и пред скупштинама друштвено-политичких заједница, као и органима управљања самоуправних организација.

Разлог установљивања ове институције огледао се у потреби да се обнови уверење грађана да су за државу права радних људи неприкосновена, и да у систему постоји орган који поседује снагу да самоуправна права заштити од сваког настрјаја државе и самоуправних органа и организација. Стога је суштинску разлику између функције друштвеног правобраниоца и других државних органа представљало поверење које је он морао уживати међу радничком класом. Без тог поверења не бисмо могли ни говорити о ефикасној заштити самоуправних права, али следствено томе ни о владавини радничке класе, односно самоуправном социјализму.

Напоследку, треба истаћи и то да, без обзира на значајне разлике у односу на праву (оригинерну) омбудсманску функцију, институција друштвеног правобраниоца самоуправљања оставила је значајан траг у правној култури СФРЈ, те је зато многи сматрају претечом омбудсманске функције какву данас познајемо. Иако је институција друштвеног правобраниоца избледела након доношења Устава СРЈ 1992. године, то није спречило стручну јавност да се након 15 година инфлације омбудсманске функције коначно избори за увођење функције Заштитника грађана (Омбудсмана).

ЛИТЕРАТУРА

- Јојић, Б., *Самоуправна права као израз нових схватања положаја човека*, Анали Правног факултета у Београду, vol:18: 1970.
- Кулић, Д., *Друштвени правобранилац самоуправљања – омбудсман радничке класе*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, XXI/1981.
- Лазаревић, А., *Улога друштвеног правобраниоца самоуправљања у правосуђу*, Анали Правног факултета у Београду, вол. 24, бр. 6/1976.
- Устав СФРЈ из 1974.

Устав СРЈ из 1992.

Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, Сл. лист СФРЈ (36/75) од
25.06.1975. године

Закон о друштвеном правобраниоцу самоуправљања, Сл. гласник СРС, бр. 42/75

Закон о удруженом раду, Сл. лист СФРЈ, 25.11.1976.

Одлука Уставног суда Југославије, бр. ИУ36/1-90, Сл. лист СФРЈ, бр. 36/75

Nikola Ivković, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac,
nivkovic@jura.kg.ac.rs
ORCID: 0000-0002-9064-8702

Luka Petrović, LL.M., Assistant
Faculty of Law, University of Kragujevac,
lpetrovic@jura.kg.ac.rs
ORCID: 0000-0003-1045-9555

SOCIAL ADVOCATE OF SELF-GOVERNMENT ACCORDING TO THE CONSTITUTION OF THE SFRJ FROM 1974

Abstract

In the paper, the authors analyze the position of the institution of the social ombudsman of self-governance according to the Constitution of SFRY from 1974. The function of the so-called "Working class ombudsman" was introduced into the legal system of Yugoslavia based on the original ombudsman function that existed in some European countries. However, the competences of the social ombudsman of self-management were strictly limited to the domain of protection of the self-management rights of working people and social property. Regardless of the significant differences compared to the original ombudsman function, the institution of the social ombudsman of self-management left a significant mark in the legal circle of the SFRY, which is why many consider it the forerunner of the ombudsman function as we know it today. The reflection of this institution in the legal system of Yugoslavia occurred after a series of socio-political events that threatened to threaten the entire system of self-governing socialism. The communist authorities believed that the way out of the political crisis should be sought in strengthening self-management and alleviating discontent among the working class, which, among other things, meant the establishment of more effective mechanisms for the protection of self-management rights. The position of the social ombudsman of self-governance was

characterized by significant differences in relation to the position of other state bodies. It was not even considered an organ of the state, but an organ of society, which represented the bond of working people with organizations of associated work and socio-political communities. Therefore, the fundamental prerequisite for the establishment of this institution was to build the trust of the working class in that this body has the capacity to protect the self-governing rights of working people even from the attacks of the state and other bodies and organizations of associated work.

Keywords: *Social ombudsman of self-management, Yugoslavia, Constitution of SFRJ 1974, workers' self-management, self-management rights.*